

ΙΙ: ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΣΚΟΤΕΙΝΗ¹

Στέλλα Κατσαρού

Η χρήση του σπηλαιού κατά την ΥΕ III βγάζει τη Σκοτεινή από μια μακρά φάση απομόνωσης που διήρκεσε περισσότερο από μία χιλιετία. Ιχνη χρήσης του χώρου κατά τους ΜΕ χρόνους δεν εντοπίστηκαν και φαίνεται ότι τόσο το σπήλαιο όσο και η ευρύτερη περιοχή του εγκαταλείφθηκαν μετά την ΠΕ περίοδο. Έτσι, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι τα τέλη του 6ου αι. π.Χ., η Σκοτεινή βρέθηκε στο περιθώριο των ανθρώπινων δραστηριότητων, απ' όπου βγήκε μόνο δύο φορές, κατά την ΥΕ IIIIB και τη Μέση Γεωμετρική, κάθε φορά για μία σύντομη και μεμονωμένη χρήση.

Λείψανα ΥΕ χρόνων βρέθηκαν μόνο στην πρώτη αιθουσα, αμέσως μετά την είσοδο του σπηλαιού (θέση 1), στο χώρο δηλαδή όπου ανοίχτηκαν οι ανασκαφικές τομές. Σε κανένα άλλο σημείο του δεν επισημάνθηκαν ίχνη χρήσης του χώρου στη μυκηναϊκή εποχή, ούτε εντοπίστηκαν σύγχρονες θέσεις στην ευρύτερη περιοχή. Τα κεραμεικά ευρήματα συνελέγησαν τόσο από την επιφάνεια, όσο και από τις ανώτερες στρώσεις των ανασκαφικών τομών, όπως φαίνεται στον Πίνακα 67. Ωστόσο η παρουσία τους είναι αμελητέα μπροστά στον όγκο της κεραμεικής των προγενέστερων προϊστορικών αλλά και των μεταγενέστερων ιστορικών αιώνων.

Καθαρό ΥΕ στρώμα δε σώθηκε σε καμία τομή, αντίθετα όλα τα μυκηναϊκά όστρακα βρέθηκαν ανάμεσα σε θραύσματα νεολιθικών αγγείων. Στην τομή Α και σε βάθος λιγότερο από 1 μ. (A4) ήρθε στο φως παχύ στρώμα καύσης και εστία της ΥΕ III B, που απλωνόταν στο μεγαλύτερο τμήμα της τομής και εκτεινόταν έως και την τομή Β. Κάτω από τις στάχτες που περιείχαν άφθονη μυκηναϊκή κεραμεική είχε δημιουργηθεί στρώμα κόκκινου χώματος που οφείλεται στην έντονη καύση. Στην τομή Γ και σε βάθος περίπου 1.25 μ. (Γ9Τ6) βρέθηκε Ψ-σχημο ειδώλιο, επίσης ανάμεσα σε στάχτες μικρότερης εστίας, απ' όπου όμως απουσίαζε εντελώς η ΥΕ κεραμεική, ενώ αντίθετα συνελέγησαν άφθονα όστρακα της ΝΝ II. Πρόκειται προφανώς για διαταραγμένο νεολιθικό στρώμα.

Κεραμεική (Εικ. 266-272, σχέδ. 242-246)

Στο σπήλαιο βρέθηκε ΥΕ κεραμεική καλής ποιότητας με λίγα άβαφα και ελάχιστα χονδροειδή κομ-

μάτια (Α. Σάμψων, *AAA* 9 (1976), 54). Ο πηλός είναι καθαρός κιτρινωπός ή κιτρινέρυθρος, χωρίς προσμείξεις στα ανοιχτά αγγεία με λεπτά τοιχώματα και ερυθρωπός με λίγες προσμείξεις στα μεγαλύτερα χονδροειδή. Καλύπτεται με το γνωστό κιτρινωπό αλείφωμα και εσωτερικά όταν το αγγείο είναι ανοιχτό και διακοσμείται με επίχρισμα σε καστανόμαυρη ή μελανή απόχρωση ανάλογα με το ψήσιμο (Πίν. 68).

Σχήματα

Τα σχήματα είναι χρηστικά. Η πλειοψηφία ανήκει σε ανοιχτά αγγεία μικρού ή μεσαίου μεγέθους με λεπτά τοιχώματα (1, 2, 4, 5, 7-10, 15, 16). Ανάμεσά τους κυριαρχούν οι βαθείς σκύφοι FS² 284 (3, 11, 14, 21, 29, 42) με σώμα κωδωνόσχημο, χείλος ελαφρά έξω νεύον, λαβές κυλινδρικής διατομής και χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση. Ο τύπος επιβιώνει για μεγάλο χρονικό διάστημα, από την ύστερη ΙΙ A2, οπότε τελειοποιείται, μέχρι την πρώιμη ΙΙ Γ μετά την οποία εκφυλίζεται σταδιακά. Τα διακοσμητικά θέματα καλύπτουν όλο το άνω μέρος του αγγείου ή κλείνονται σε οριζόντια ζώνη, ενώ το κατώτερο τμήμα του σκύφου μπορεί να είναι ολόβαφο. Στην Εύβοια το σχήμα απαντά στο Λευκαντί, την Αμάρυνθο και το Αλιβέρι (Popham 1966, εικ. 26:25-31).

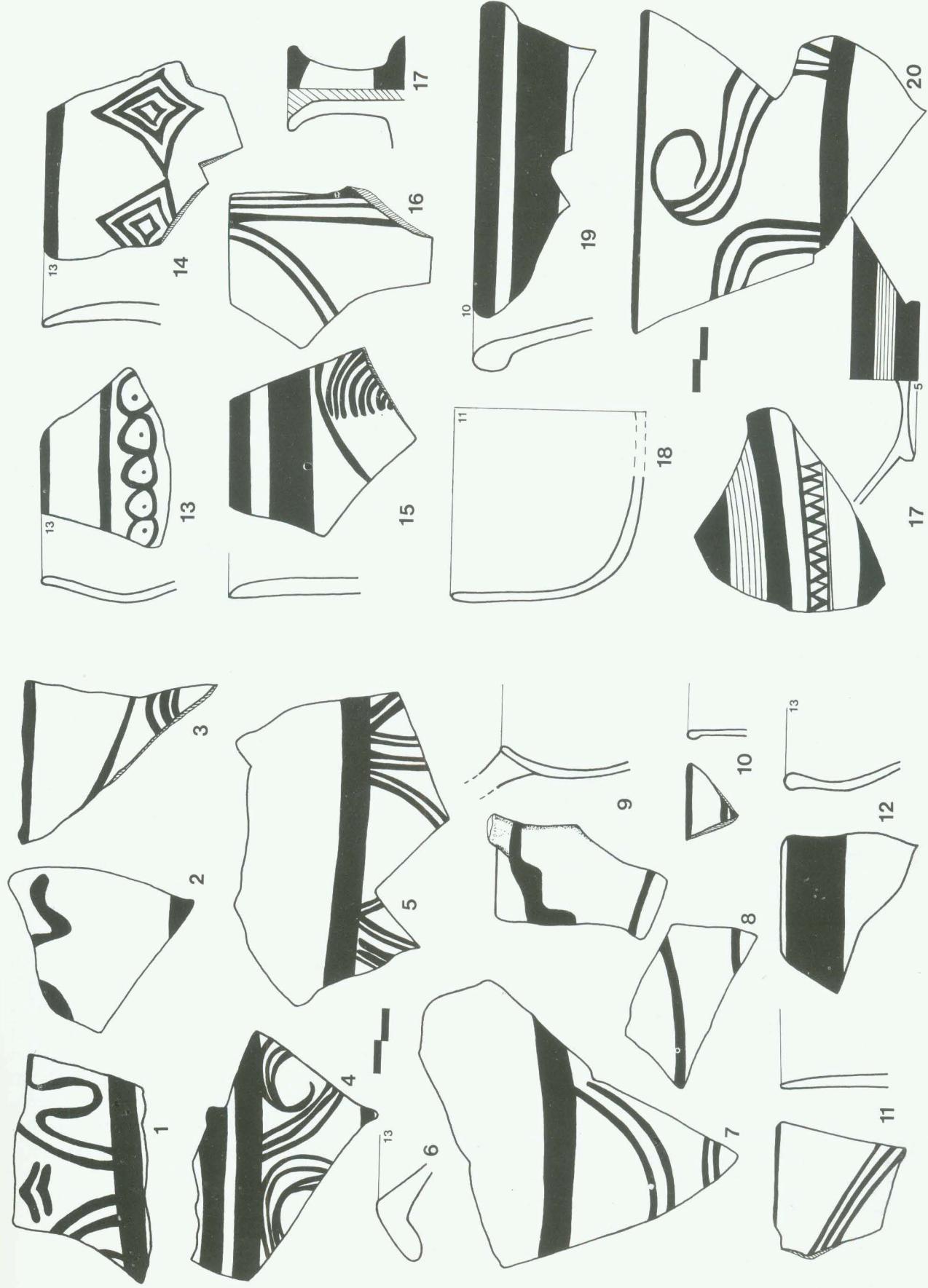
Σε αβαθές κύπελλο με γωνιώδη τοιχώματα ανήκει άβαφο θραύσμα από ερυθρωπό πηλό (23). Ο τύπος θυμίζει μεταλλικά πρότυπα της ΜΕ περιόδου. Κατά την ΥΕ III, βέβαια, τα μινύεια πρότυπα σπανιζούν γιατί από καιρό έχουν ξεχαστεί και εκφυλιστεί (MP, 55). Ωστόσο ορισμένοι τύποι ανοιχτών αγγείων με γωνιώδες περίγραμμα εξακολουθούν να επιβιώνουν, όπως το άωτο FS 209 και το δίωτο κανθαροειδές FS 240. Ακέραιο σώζεται άωτο ημισφαιρικό κύπελλο με λεπτά τοιχώματα και αδιακόσμητη επιφάνεια (18). Τα μικρά ανοιχτά αγγεία χωρίς λαβές είναι σπάνια κατά την ΥΕ III. Για παρόμοιο βλ. Symeonoglou 1973, πίν. 28:46, 29:49 και K.A. Wardle, *BSA* 64 (1969), εικ. 9:87 (ΥΕ III B1).

Οι κύλικες είναι σπανιότερες και ανήκουν σε διάφορους τύπους που σώζονται αποσπασματικά. Εκτός από ένα τμήμα στελέχους που είναι ολόβαφο στο κάτω μέρος (34), τα υπόλοιπα δείγματα είναι άβαφα (24, 25, 43). Τα στελέχη φέρουν όλα κοιλή βάση, ενώ ένα

1. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Α. Σάμψων που μου εμπιστεύθηκε το υλικό και καθοδήγησε τη μελέτη με τις πολύτιμες παρατηρήσεις του. Στον ίδιο οφείλονται και οι φωτογραφίες των αντικειμένων.

2. FS: Furumark Shape Number, FM: Furumark Motif Number.

Σχέδ. 243. Τομές και δύεις αγγείων της YE III.

Σχέδ. 242. Γραπτή YE κεραμική από το σπήλαιο.

έχει ιδιαίτερη μικρή κοιλότητα στο κάτω μέρος (Ιακωβίδης 1989, πίν. 43β, 54α).

Σε κυαθοειδές αγγείο ανήκει θραύσμα χείλους με διακόσμηση όρμου (13).

Μοναδικός είναι ένας ψευδόστομος αμφορέας μικρών διαστάσεων (17) με σώμα βραχυστρόγυγλο, που σώζεται σε θραύσματα. Ο τύπος απαντά ευρύτατα από την ύστερη III A2 έως την III Γ. Το σώμα διακοσμείται με οριζόντιες ανισοπαχείς ταινίες, ενώ ο ώμος φέρει ποικίλα μοτίβα σε πλατιά εξηρημένη ζώνη. Διακόσμηση από λεπτή οριζόντια τεθλασμένη απαντάται κάτω από τον ώμο του αγγείου σαν παραπληρωματικό κοσμήμα κατά την III B (A. J. Wace, *BSA* 52 (1957), πίν. 41c). Ταινίες φέρουν και τα στόμια του αγγείου. Τυπικά δείγματα του τύπου προέρχονται από τον Γλα (Ιακωβίδης 1989, πίν. 68β, 69α) και τις Μυκήνες (French 1967, πίν. 38b).

Λίγα θραύσματα ανήκουν σε χειλη ανοιχτών αγγείων (22, 26), ένα από τα οποία φέρει γεφυρόστομη προχοή (πρβ. Mountjoy 1983, εικ. 13:265-6). Σε αγγεία μικρού ή μεσαίου μεγέθους, τέλος, φαίνεται πως ανήκουν πέντε δακτυλιόσχημες βάσεις (27, 30, 35, 39, 41) και μία επίπεδη (36) με διαμέτρους που κυμαίνονται από 0.05 έως 0.12 μ.

Σε κλειστά αγγεία μεγάλων διαστάσεων, στάμνους ή πιθαμφορείς, ανήκουν όστρακα από ακάθαρτο κοκκινωπό πηλό που διακοσμούνται με παχιές οριζόντιες ταινίες στην εξωτερική πλευρά (19, 28, 31, 40, 45. Popham 1966, εικ. 27:57). Από τα ίδια αγγεία προέρχονται και οριζόντιες τοξωτές λαβές κυλινδρικής διατομής (32, 33. Goldman 1931, εικ. 258:7), μία από τις οποίες φέρει τρήματα στη ρίζα της. Η ύπαρξη των οπών στο σημείο αυτό είναι ασυνήθιστη. Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι έγιναν από τον αγγειοπλάστη για να διευκολύνουν την όπτηση και της εσωτερικής επιφάνειας του δοχείου. Σε κλειστό αγγείο, επίσης, φαίνεται πως ανήκει και τμήμα οριζόντιου χείλους (6) με έντονη κλίση προς τα έξω (MP, 81:*horizontal bevelled*). Ο τύπος του χείλους αυτού απαντά ήδη στην YE II A, αλλά γίνεται συχνότερος κατά την III A, οπότε συνηθίζεται σε πιθοειδή αγγεία μικρού ή μεγάλου μεγέθους (Βλ. ενδεικτικά FS 170).

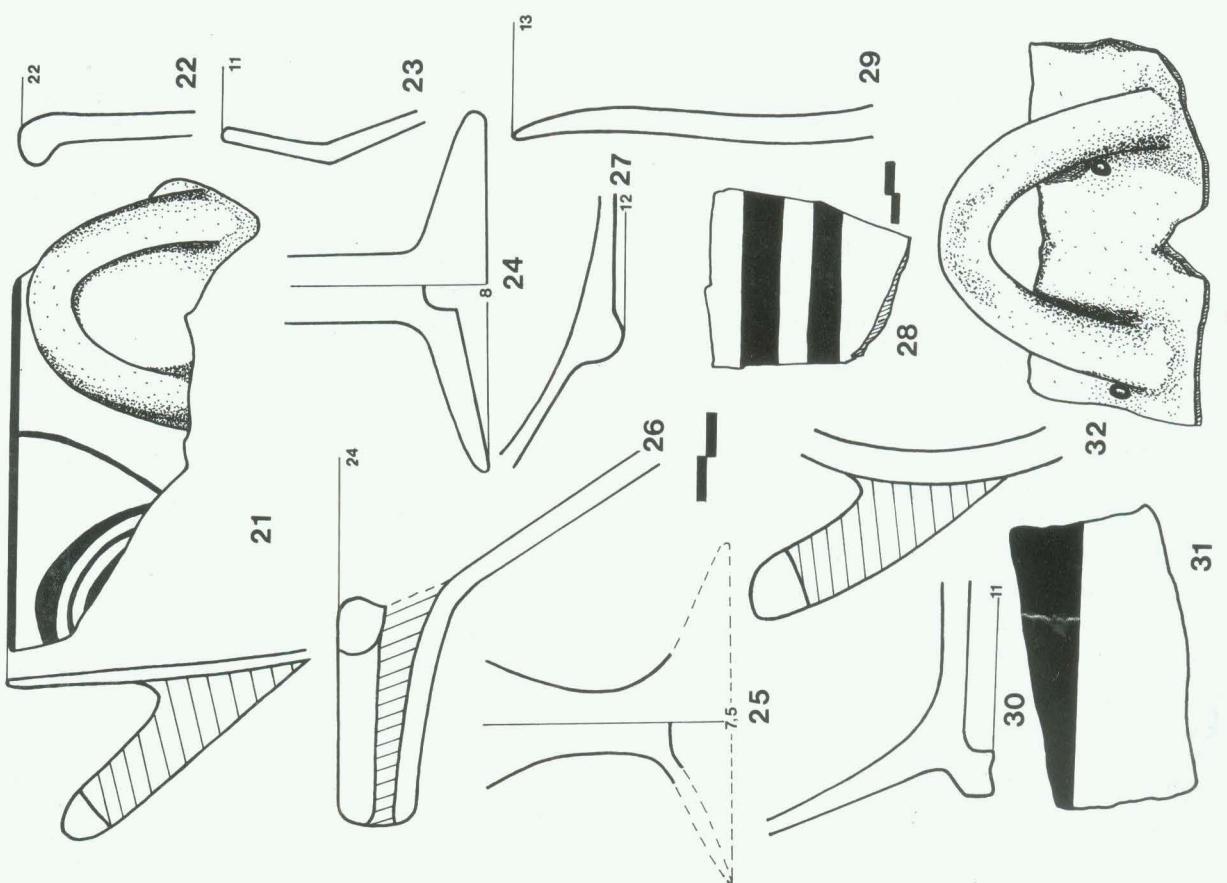
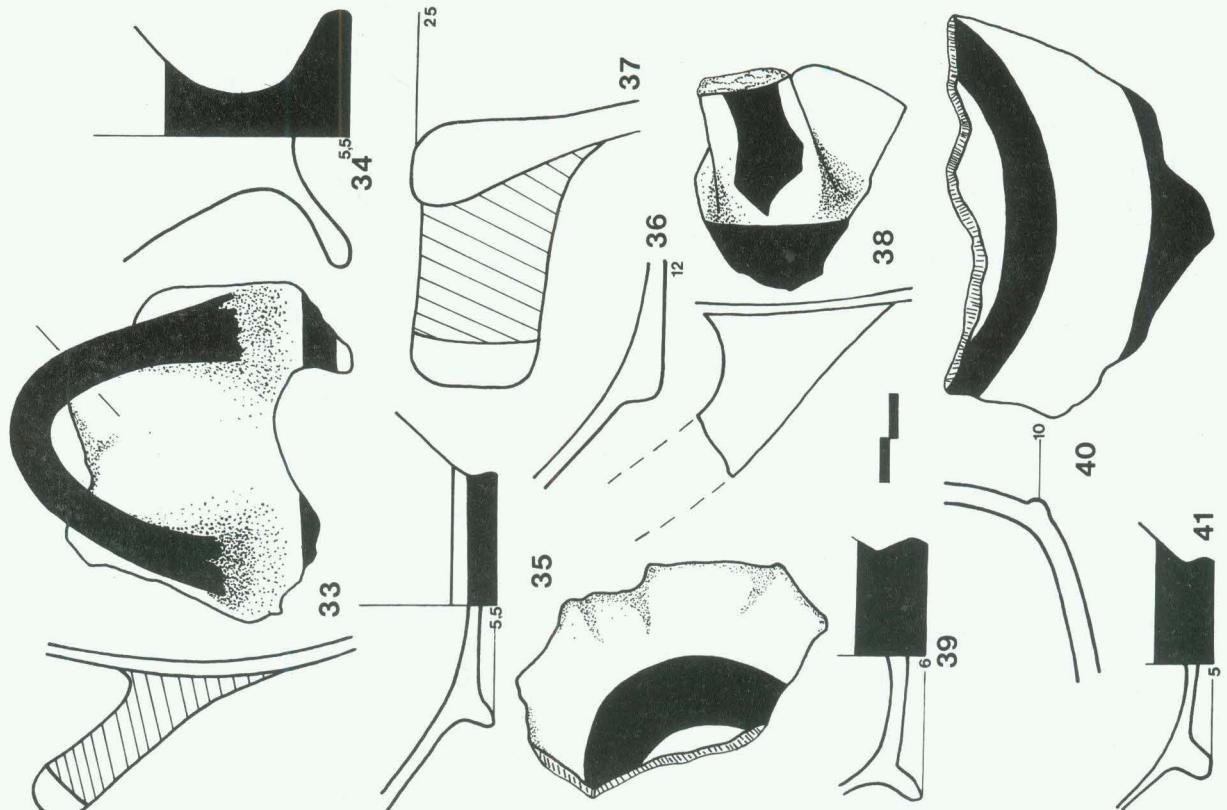
Διακόσμηση

Γραπτή διακόσμηση φέρει περίπου το 70% των ευρημάτων. Από αυτά ένα μέρος διακοσμείται με οριζόντιες παράλληλες ταινίες που γράφονται συνήθως στο σώμα του αγγείου, το λαιμό και τον ώμο του ή

περιθέουν το χείλος εξωτερικά και εσωτερικά. Ο μικρός ψευδόστομος αμφορέας (αρ. κατ. 17) φέρει οριζόντιες ανισοπαχείς ζώνες που περιτρέχουν το μεγαλύτερο μέρος της εξωτερικής του επιφάνειας, όπως συνηθίζεται στα αγγεία του τύπου αυτού κατά την ΥΕ III. Τη βάση του ίδιου αγγείου διακοσμούν λεπτοί ομόκεντροι κύκλοι από τους οποίους ο εσωτερικός είναι συμπαγής (FM 41:16). Τα υπόλοιπα θραύσματα φέρουν αποσπασματική διακόσμηση από φυτικά και γραμμικά μοτίβα, ενώ οι απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών ή ζώων απουσιάζουν τελείως.

Το θέμα των «αντωπών σπειρών» (FM 50) εμφανίζεται δύο φορές σε σκύφους τύπου FS 284 (3, 42). Στο καλύτερα σωζόμενο δείγμα το μοτίβο συνδυάζεται με μετόπη που κατέχει την κεντρική θέση μεταξύ των σπειρών. Το θέμα ορίζεται από τρίγλυφα και παρουσιάζει ιδιαιτερότητες. Φαίνεται πως ο αγγειογράφος είχε αρχικά σκοπό να ζωγραφίσει μεταξύ των τριγλύφων κατακόρυφη αλυσίδα τύπου FM 75:12 (YE III B), αλλά μετά τους δύο πρώτους κρίκους μετέτρεψε το κεντρικό κόσμημα σε παράλληλες παχιές γραμμές. Οριζόντια γραμμίδια μεταξύ τριγλύφων απαντούν σπανιότερα από την κατακόρυφη αλυσίδα. Ένα δείγμα προέρχεται από το Λευκαντί και χρονολογείται στην YE III B (Popham 1966, εικ. 25:10). Το μοτίβο των συμμετρικά αντίθετων σπειρών συνδυασμένο με μετόπη απαντά σε σκύφους τύπου FS 284 από την YE III B μέχρι και την πρώιμη III Γ. Υπάρχει και παραλλαγή χωρίς τρίγλυφα ή χωρίς κεντρικό κόσμημα, που όμως είναι λιγότερο δημοφιλής.

Τμήμα από σειρά πολλαπλών μίσχων σε ζώνη σώζεται επίσης σε θραύσμα από σκύφο του ίδιου τύπου (20, 29). Οι μίσχοι είναι τριπλοί γλωσσωτοί και εκφυλίζονται σε ένα μονό με καμπύλο τελείωμα. Το κόσμημα έχει φυτικά πρότυπα και θυμίζει το FM 19:35 της υπέτερης III A2. Παρόμοιο διακοσμητικό θέμα απαντά σε αγγεία αυτής της περιόδου από τις Μυκήνες (French 1965, εικ. 2:572), το Σχηματάρι (Mountjoy 1983, εικ. 23:34) και την Εύτρηση (Goldman 1931, εικ. 260:2). Μοτίβο πολλαπλών μίσχων, πιθανόν εναλλασσόμενων, σώζεται αποσπασματικά και σε ένα ακόμη θραύσμα (4). Το θέμα γράφεται σε στενή ζώνη που ορίζεται από πλατιές ταινίες, αλλά είναι δύσκολη η ταύτισή του με συγκεκριμένο τύπο και η ακριβής χρονολόγησή του. Επίσης με μοτίβο πολλαπλών μίσχων ταυτίζεται αποσπασματική διακόσμηση από ανοιχτό αγγείο (15). Το θέμα πλησιάζει τον τύπο FM 19:28, 31 που χρονολογείται στην ΥΕ III A2-B, αλλά μπορεί να εκληφθεί και ως παραλ-

Σχέδ. 244. Τομές και σύριγξ αγγείων της YE III.

Σχέδ. 245. YE κεφαλεκή από το στήλαιο.

λαγή του μοτίβου των ομόκεντρων ημικυκλικών τόξων (FM 43). Το σύνολο φαίνεται να περιβάλλεται από κυκλική γραμμή, πιθανώς ομόκεντρη των ημικυκλίων (Πρβ. Mountjoy 1976, πίν. 14d:70).

Αλυσίδα από εφαπτόμενους ρόμβους, καθένας από τους οποίους κλείνει δύο μικρότερους ακανόνιστους στο εσωτερικό του, διακοσμεί τη ζώνη του χείλους ενός ακόμα ανοιχτού σκύφου τύπου FS 284 (14). Το μοτίβο (FM 73i, w) γίνεται δημοφιλές κατά την YE III B και απαντά, εκτός από τους σκύφους, σε κύλικες και ψευδόστομους αμφορείς.

Κρεμαστή σπείρα με μίσχο απεικονίζεται σε θραύσμα ανοιχτού αγγείου με τοξωτές λαβές κυλινδρικής διατομής (21). Ο τύπος θυμίζει το FM 46:53 της YE III B, αλλά μπορεί να προσδιοριστεί και ως παραλλαγή του κοσμήματος FM 51:23 της ίδιας περιόδου.

Αλυσίδα από εφαπτόμενους κύκλους με στιγμή στο κέντρο διακοσμεί κύαθο σε οριζόντια ζώνη (13). Το κόσμημα τύπου FM 27:24 ή FM 48:18 ονομάζεται και μοτίβο του «όρμου» (Ιακωβίδης 1970, τ. Β', 123). Σε άλλες παραλλαγές οι εφαπτόμενοι κύκλοι είναι απλοί (χωρίς στίγμα) ή μπορεί να έχουν ελλειψοειδές περίγραμμα. Χαρακτηρίζουν την YE III B και απαντούν σε ψευδόστομους αμφορείς, κυάθους ή κυαθοειδή αγγεία.

Ομόκεντρα ημικύκλια σε μετόπη που θυμίζουν τους τύπους FM 43:22, 38 της YE III B και Γ1 απαντούν σε τρία θραύσματα (5, 7, 16). Τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις το κόσμημα εντάσσεται σε οριζόντια ζώνη, όπου επαναλαμβάνεται παρατακτικά. Η μετοπική διάταξη της διακόσμησης εμφανίζεται νωρίτερα, ήδη από την YE III A2 και χαρακτηρίζει την YE III B. Ημικύκλια ανάμεσα σε τρίγλυφα απαντούν σε σκύφους, ψευδόστομους αμφορείς αλλά και αγγεία μεγάλου μεγέθους, όπως αμφορέα και κρατήρα (Mountjoy 1983, εικ. 20:86. Blegen 1937, εικ. 351).

Φυτικό μάλλον είναι το μοτίβο που σώζεται αποσπασματικά σε δύο όστρακα του ίδιου αγγείου (1, 2). Η μερική του διατήρηση εμποδίζει την ακριβή ταύτιση του τύπου του. Το θέμα πιθανόν αποτελεί παραλλαγή του μοτίβου της «τρίλοβης αψίδας» (FM 62) που απαντά τόσο σε απλή όσο και σε συνθετότερη παραλλαγή. Το κόσμημα αποτελείται από δύο συμμετρικά αντίθετα μέρη, μεταξύ των οποίων γράφονται παράλληλοι ολόβαφοι αμείβοντες (FM 58). Το θέμα αυτό απαντά ως κεντρικό μοτίβο κατά την YE III B-Γ, κυρίως όμως ως παραπληρωματικό κόσμημα συνδυασμένο με ποικίλα άλλα θέματα (FM 61A: *Fill ornaments*).

Λεπτή τεθλασμένη γραμμή, της οποίας οι κορυφές των γωνιών αγγίζουν τις οριζόντιες ταινίες που την ορίζουν, περιθέει τον μικρό ψευδόστομο αμφορέα σε στενή ζώνη κάτω από τον ώμο του. Το θέμα απαντά κυρίως κατά την YE III B (FM 61:3, 4) και είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στα αγγεία αυτού του σχήματος. Οι κυματοειδείς γραμμές, τέλος, δε λείπουν από κανένα σύνολο γραπτής μυκηναϊκής κεραμεικής. Εξυπηρετούν ποικίλες διακοσμητικές ανάγκες σε διάφορα σημεία του αγγείου (Ιακωβίδης 1970, τ. Β', 105). Παχιά κυματοειδής γραμμή διακοσμεί κάθετη ταινιωτή λαβή, που ανήκει πιθανότατα σε υδρία (38). Βλ. παρόμοιο δείγμα από την Αθήνα (Bronneer 1939, εικ. 75I). Επίσης λεπτότερη κυματοειδής γραμμή διακοσμεί το ανώτερο τμήμα και τη λαβή μικρού ανοιχτού αγγείου (9) με λεπτά τοιχώματα (Πρβλ. French 1973, πίν. 17a).

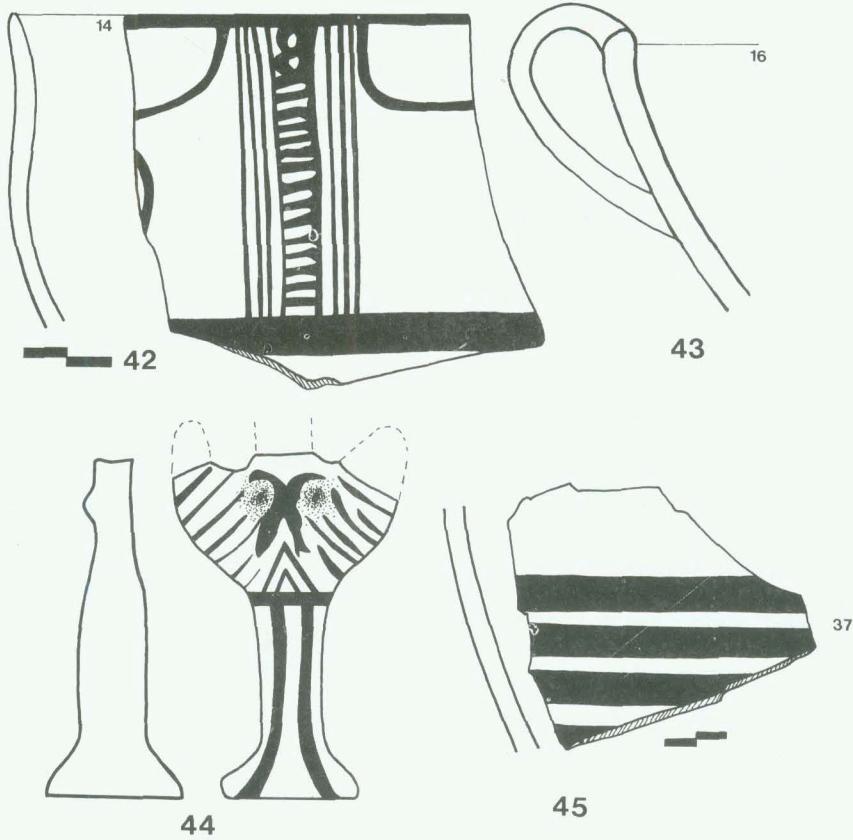
Άλλα διακοσμητικά θέματα σώζονται αποσπασματικά και αυτό κάνει δύσκολη τη χρονολόγησή τους. Τρεις διαγώνιες παράλληλες κοντά στο χείλος σκύφου FS 284 (11) θυμίζουν παρόμοια αποσπασματική διατήρηση σε δείγματα από τον Ορχομενό (Mountjoy 1983, εικ. 4:70).

Ειδώλιο

Το γυναικείο Ψ-σχηματικό ειδώλιο που σώθηκε αποσπασματικά ανήκει σε πολύ δημοφιλή τύπο που απαντάται κατά την YE III B σε όλες σχεδόν τις γνωστές μυκηναϊκές θέσεις. Φέρει συμπαγές στέλεχος που διακοσμείται με κάθετες ζώνες και απολήγει σε ελαφρά κοίλη, κωνική βάση. Στο σώμα αποδίδεται με σχηματικό και αφηρημένο τρόπο η γυναικεία αμφίεση. Οριζόντια ταινία, κάτω από τα χέρια υποδηλώνει την παρυφή και ζώνη του ενδύματος. Ο τύπος ανήκει στη δεύτερη από τις τρεις κατηγορίες που διακρίνει η E. French (BSA 66, 1971, 101-188) για τα Ψ-σχηματικά ειδώλια και στην ομάδα d2 του Blegen (1937, εικ. 312:3). Για παρόμοια δείγματα βλ. ενδεικτικά A. J. Wace, BSA 52 (1957), πίν. 41a από τις Μυκήνες, Ιακωβίδης 1989, πίν. 25β:1 από το Γλα, ΑΔ 29 (1973-74) Χρον., πίν. 146β από το Ναύπλιο και Blegen 1937, εικ. 308, 369 από την Πρόσυμνα.

Άλλα ευρήματα

Εκτός από την YE κεραμεική βρέθηκαν στο σπήλαιο και δύο ψήφοι από στεατίτη (46, 47). Είναι κωνικοί και φέρουν κάθετο τρίγλυφο. Ο δεύτερος (47) φέρει και περιχείλωμα στην άνω απόληξη του κώνου.

Σχέδ. 246. Κεραμεική της YE IIIβ από το σπήλαιο. Ειδώλιο.

Το ύψος τους δεξερενά τα 0.015 μ.

Κατάλογος ευρημάτων

1. Θραύσμα με αποσπασματική διακόσμηση αντιθετικού κοσμήματος (FM 62); με δύο μέρη συμμετρικά τοποθετημένα εκατέρωθεν παράλληλων αμειβόντων (FM 58). Τη διακόσμηση ορίζει πλατιά ταινία στο κάτω μέρος.
2. Θραύσμα με αποσπασματική διακόσμηση που αποτελεί πιθανότατα τμήμα του ίδιου αγγείου με το αρ. κατ. 1.
3. Θραύσμα από το χείλος ανοιχτού σκύφου FS 284, το χείλος του οποίου περιθέει μελανή ταινία. Σώζεται τμήμα διακόσμησης «αντωπών σπειρών» (FM 50). Διάμ. χ.: 0.14 μ.
4. Τμήμα από το σώμα λεπτού ανοιχτού αγγείου. Πηλός καθαρός κιτρινωπός. Στην εξωτερική του επιφάνεια σώζεται τμήμα διακόσμησης από σειρά πολλαπλών μίσχων, πιθανόν εναλλασσόμενων, σε στενή ζώνη που ορίζεται από παχιές ταινίες (FM 19).
5. Θραύσμα από το σώμα κλειστού αγγείου μετρίου μεγέθους. Στο κιτρινωπό επίχρισμα έχουν γραφτεί ομόκεντρα ημικύκλια σε μετόπες. Η διακοσμητική ζώνη ορίζεται από μελανή ταινία στο πάνω μέρος (FM 43).
6. Τμήμα χείλους με έντονη κλίση προς τα έξω (*horizontal bevelled*). Ολόβαφο από κιτρινόμαυρο επίχρισμα. Διάμ. χ.: 0.13 μ.
7. Θραύσμα από το σώμα κλειστού αγγείου με διακόσμηση ομόκεντρων ημικυκλίων σε μετόπη. Προέρχεται από το ίδιο αγγείο με το αρ. κατ. 5.
8. Θραύσμα από αγγείο με λεπτά τοιχώματα όπου έχουν γραφεί τοξωτές μελανές ταινίες.
9. Τμήμα χείλους και λαβής από ανοιχτό γραπτό αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Γύρο από τη λαβή εγγράφεται καστανή κυματοειδής γραμμή και λεπτή κοκκινωπή ταινία στο σώμα.
10. Τμήμα χείλους από ανοιχτό αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Πηλός καθαρός κιτρινωπός. Μελανή ταινία περιθέει την άκρη του χείλους, ενώ κάτω από αυτό γράφονται και άλλες λεπτές ταινίες στο ίδιο χρώμα.
11. Θραύσμα χείλους ανοιχτού σκύφου FS 284, την άκρη του οποίου περιτρέχει μελανή ταινία. Τρεις λεπτές διαγώνιες ταινίες αποτελούν τμήμα αδιάγνωστου μοτίβου. Διάμ. χ.: 0.13 μ.
12. Τμήμα χείλους ανοιχτού αγγείου, την άκρη του οποίου περιθέει πλατιά ταινία. Επίχρισμα καστανόμαυρο. Διάμ. χ.: 0.13 μ.
13. Θραύσμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου, πιθανώς γραπτής κύλικας. Λεπτές μελανές ταινίες περιθέουν το αγγείο στην κορυφή του χείλους και 0.08 μ. κάτω από αυτό. Σώζεται τμήμα από αλυσίδα εφαπτόμενων κύκλων με στιγμή στο κέντρο (FM 27:24 ή 48:18). Διάμ. χ.: 0.13 μ. YE III B.
14. Τμήμα από το χείλος ανοιχτού σκύφου FS 284. Την άκρη του περιθέει λεπτή κοκκινωπή ταινία και εσωτερικά. Σώζεται τμή-

- μα διακόσμησης από εφαπτόμενους ρόμβους, καθένας από τους οποίους κλείνει δύο άλλους μικρότερους ακανόνιστους ρόμβους στο εσωτερικό του (FM 73i, w). Διάμ. χ.: 0.13 μ. YE III B.
15. Θράυσμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου. Την άκρη του περιθέουν παχιές μελανές ταινίες. Σώζεται αποσπασματική διακόσμηση από ομόκεντρα τόξα (FM 43) ή παραλλαγή πολλαπλού μίσχου (FM 19).
  16. Τμήμα χείλους ανοιχτού αγγείου με απόσπασμα ομόκεντρων νηματικών σε μετόπη. Βλ. και αρ. κατ. 5, 7.
  17. Πέντε θραύσματα από το στόμιο, το σώμα και τη βάση μικρού ψευδόστομου αμφορέα. Πηλός κιτρινωπός, λεπτός και καλοψυημένος. Επιφάνεια στιλπνή. Διακόσμηση από μάυρο ή καστανόμαυρο επίχρισμα, κατά τόπους εξίτηλο. Στόμιο λοξό, σχήμα βραχυστρόγγυλο, βάση χαμηλή δακτυλιόσχημη, ελαφρότατα κοιλή. Το σώμα διακοσμείται από ανισοπαχείς ζώνες, ενώ λεπτή τεθλασμένη (FM 61:3, 4) περιθέει το αγγείο κάτω από τον ώμο. Στον πυθμένα τρεις ομόκεντροι κύκλοι, από τους οποίους ο κεντρικός συμπαγής. Διάμ. β.: 0.05 μ., διάμ. στομίου: 0.025 μ. YE III B.
  18. Μικρό άβαφο άωτο αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Πηλός κιτρινωπός με αλείφωμα στο ίδιο χρώμα. Χείλος κατακόρυφο, βάση επίπεδη. Διάμ. χ.: 0.11 μ., διάμ. β.: 0.035 μ., βάθος: 0.06 μ.
  19. Θράυσμα από το χείλος κλειστού αγγείου με παχιά τοιχώματα. Πηλός κοκκινωπός με προσμείξεις. Ζώνες από κοκκινόμαυρο επίχρισμα περιθέουν το αγγείο στην κυλινδρική άκρη του χείλους του και αμέσως κάτω από αυτή. Διάμ. χ.: 0.10 μ.
  20. 29. Τμήμα χείλους από βαθύ ανοιχτό σκύφο FS 284. Πηλός καστανός, χωρίς προσμείξεις. Πάνω στο κιτρινωπό αλείφωμα γράφεται λεπτή κοκκινωπή ταινία που περιθέει το χείλος και εσωτερικά. Το διακοσμητικό θέμα εντάσσεται σε ζώνη και συνίσταται σε επάληηλους τριπλούς γλωσσωτούς μίσχους που εκφυλίζονται σε έναν μονό με καμπύλο τελείωμα (FM 19). Διάμ. χ.: 0.13 μ. YE III A2.
  21. Θράυσματα από το χείλος και τις λαβές ανοιχτού σκύφου. Πηλός καθαρός κιτρινωπός. Εσωτερικά περιτρέχουν το αγγείο ταινίες από κοκκινωπό επίχρισμα. Στην εξωτερική επιφάνεια, απόσπασμα από μοτίβο κρεμαστής σπείρας (FM 43:53 ή FM 50:23). YE III B (·).
  22. Δύο τμήματα από το χείλος μεγάλου άβαφου ανοιχτού αγγείου. Διάμ. χ.: 0.22 μ.
  23. Θράυσμα από άωτο αβαθές αγγείο με γωνιώδη τοιχώματα. Πηλός κοκκινωπός με προσμείξεις. Διάμ. χ.: 0.11 μ.
  24. Βάση και τμήμα στελέχους άβαφης κύλικας από κιτρινωπό πηλό. Φέρει κοιλότητα στο κάτω μέρος. Διάμ. β.: 0.08 μ.
  25. Τμήμα από στέλεχος άβαφης κύλικας. Πηλός κιτρινέρυθρος. Πιθανή διάμ. β.: 0.075 μ.
  26. Τέσσερα θράυσματα από το χείλος και την προχοή ανοιχτού γεφυρόστομου αγγείου. Πηλός κοκκινωπός με προσμείξεις. Το χείλος και η εσωτερική επιφάνεια του αγγείου καλύπτονται από ερυθρό επίχρισμα. Διάμ. χ.: 0.24 μ.
  27. Χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση από άβαφο αγγείο. Διάμ. β.: 0.12 μ.
  28. Θράυσμα από το σώμα κλειστού αγγείου μεγάλων διαστάσεων με παχιά τοιχώματα. Την εξωτερική επιφάνεια καλύπτει κιτρινωπό αλείφωμα πάνω στο οποίο σώζεται διακόσμηση από πλατιές μελανές ταινίες. Το εσωτερικό άβαφο. Βλ. και αρ. κατ. 31, 45.
  29. Ανοιχτός σκύφος FS 284. Βλ. αρ. κατ. 20.
  30. Δακτυλιόσχημη βάση μεγάλου αγγείου. Την εσωτερική επιφάνεια καλύπτει κοκκινωπό επίχρισμα, ενώ η εξωτερική μένει
- άβαφη. Για τον τύπο της βάσης βλ. MP, εικ. 24: torus, intermediate type. Διάμ. β.: 0.11 μ.
31. Θράυσμα από το σώμα κλειστού αγγείου μεγάλων διαστάσεων. Εξωτερικά τμήμα πλατιάς μελανής ταινίας, εσωτερικά άβαφο. Βλ. και αρ. κατ. 18, 45.
  32. Άβαφη τοξωτή λαβή κυλινδρικής διατομής. Προέρχεται πιθανώς από μεγάλο αγγείο. Η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου δείγματος συνίσταται σε δύο τρήματα που φέρει η λαβή στη ρίζα της.
  33. Ολόβαφη τοξωτή λαβή κυλινδρικής διατομής. Ανήκει πιθανότατα σε κλειστό αγγείο, στάμνο ή πιθαμφορέα. Σώθηκαν ακόμα τέσσερις.
  34. Χαμηλό στέλεχος και βάση κύλικας. Πηλός ερυθρωπός. Το θραύσμα είναι εξωτερικά ολόβαφο, ενώ το εσωτερικό της βάσης περιβάλλεται από καστανέρυθρη ταινία. Διάμ. β.: 0.055 μ.
  35. Δακτυλιόσχημη βάση μικρού ανοιχτού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Πηλός καθαρός κιτρινωπός. Στο εξωτερικό τη βάση περιτρέχει κοκκινωπή ζώνη, ενώ πλατιά ταινία του ίδιου χρώματος περιβάλλει τον πυθμένα εσωτερικά. Διάμ. β.: 0.06 μ.
  36. Επίπεδη βάση μεγάλου αγγείου. Εξωτερικά περιβάλλεται από μελανή ζώνη. Διάμ. β.: 0.12 μ.
  37. Τμήμα χείλους με οριζόντια ταινιοτή λαβή από μεγάλο ανοιχτό αγγείο. Τη λαβή και το χείλος περιθέει καστανόμαυρη ζώνη. Διάμ. χ.: 0.25 μ.
  38. Θράυσμα από κάθετη ταινιοτή λαβή. Πηλός κοκκινωπός με λίγες προσμείξεις. Τη λαβή διακοσμεί πλατιά κυματοειδής ταινία.
  39. Δακτυλιόσχημη βάση μικρού ανοιχτού αγγείου. Εσωτερικά και εξωτερικά ολόβαφη. Διάμ. β.: 0.06 μ.
  40. Τμήμα από τον λαιμό και τον ώμο κλειστού αγγείου από ερυθρωπό πηλό. Στο ανοιχτό βάθος γράφονται πλατιές οριζόντιες ταινίες σε σκύρο κόκκινο επίχρισμα. Στο σημείο της ένωσης λαιμού - ώμου λεπτός δακτύλιος προεξέχει εσωτερικά. Διάμ. λαιμού: 0.10 μ.
  41. Δακτυλιόσχημη βάση μικρού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Εξωτερικά ολόβαφη. Διάμ. β.: 0.05 μ.
  42. Θράυσμα από το χείλος ανοικτού και βαθύ σκύφου FS 284. Πηλός κιτρινωπός με αλείφωμα του ίδιου χρώματος. Διακόσμηση από «ανταπές σπείρες» σε καστανοκόκκινο επίχρισμα με μετόπη στο κέντρο (FM 50). Τα τρίγλυφα περιβάλλουν κεντρική στήλη από κατακόρυφη αλυσίδα αρχικά και στη συνέχεια από οριζόντιες παχιές γραμμές (FM 75). Διάμ. χ.: 0.14 μ. YE III B.
  43. Θράυσματα από χείλος και κάθετη ταινιοτή λαβή άβαφου αγγείου, πιθανόν κύλικας. Διάμ. χ.: 0.16 μ.
  44. Γυναικείο ειδώλιο τύφου Ψ. Σώζεται ο κορμός και το στέλεχος, λείπουν το κεφάλι και οι άκρες των χεριών. Γεμάτο στέλεχος, μικρά στήθη δηλωμένα πλαστικά, βάση κωνική, ελαφρότατα κοιλή. Εγκάρπτει λοξές πινελιές διακοσμούν τον κορμό, ανάμεσα στα στήθη. Κατά μήκος του στέλεχους κάθετες ταινίες. Διάμ. β.: 0.03 μ., μέγ. σωζ. ύψος: 0.076 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0.05 μ. ΓΤ6. YE III B.
  45. Θράυσμα από το σώμα μεγάλου αγγείου με παχιά τοιχώματα. Πάνω στο κιτρινωπό αλείφωμα της εξωτερικής επιφάνειας γράφονται οριζόντιες ταινίες μελανού χρώματος. Εσωτερικά άβαφο. Διάμ. σώματος: 0.37 μ. Βλ. και αρ. κατ. 28, 31.
  46. Ακέραιος ψήφος στεατίτη, κωνικός με κάθετο τρήμα. Διάμ. β.: 0,20 μ., διάμ. χ.: 0.013 μ., ύψος: 0.008 μ. ΓΤ5T3.
  47. Ψήφος στεατίτη κωνικός με παχύ περιχειλωμα στην άνω απόληξη του κάνουν. Φέρει κάθετο τρήμα. Διάμ. β.: 0.023 μ., διάμ. χ.: 0.008 μ., ύψος: 0.015 μ. ΓΤ0T6.

Συμπεράσματα

Το υλικό παρουσιάζει χρονολογική ομοιογένεια και φαίνεται πως προέρχεται όλο από μία φάση χρήσης του σπηλαίου που εκτείνεται από το τέλος της ΥΕ III A έως και την ΥΕ III B. Οπωδόποτε τα ευρήματα είναι λίγα και δε γίνεται σαφές αν ανήκουν σε μια σύντομη ή μακράς διαρκείας εκμετάλλευση του χώρου. Το ίδιο ασαφές είναι και το είδος της χρήσης του σπηλαίου για το οποίο μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν, αφού οι ενδείξεις είναι ελάχιστες.

Φαίνεται μάλλον απίθανο ότι η Σκοτεινή χρησίμευσε ως χώρος αποθήκευσης, αφού λίγα όστρακα ανήκουν σε αγγεία μεγάλης χωρητικότητας, ενώ δε βρέθηκαν καθόλου θραύσματα από άβαφα χονδροειδή πιθάρια, χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα τα αποθηκευτικά δοχεία να ήταν από ξύλο ή άλλο εύθαρτο υλικό. Εξάλλου καμία μυκηναϊκή θέση δεν εντοπίστηκε στην ευρύτερη περιοχή του σπηλαίου. Είναι πιθανότερο ότι ο χώρος λειτούργησε σαν ιερό, είτε αποκλειστικά, είτε σε συνδυασμό με άλλες χρήσεις (καταφύγιο;).

Βέβαια, το μοναδικό ειδώλιο που βρέθηκε δεν αρκεί για να στηρίξει την υπόθεση αυτή, ενώ τα λατρευτικά αγγεία απουσιάζουν τελείως. Ούτε το παχύ στρώμα καύσης, που αποτελεί σαφέστατη μαρτυρία χρήσης του σπηλαίου, διευκολύνει την ερμηνεία της.

Ενδιαφέρουσα, όμως, δεν είναι μόνο η παρουσία των μυκηναϊκών ευρημάτων στο σπήλαιο, αλλά και η παντελής απουσία τους στην ευρύτερη περιοχή του.

Κανένα ίχνος ΥΕ χρήσης δεν εντοπίστηκε κατά τις επιφανειακές έρευνες που κάλυψαν μία πολύ μεγάλη έκταση γύρω από τη Σκοτεινή. Σύμφωνα με τις μέχρι τώρα τοπογραφικές μελέτες της μυκηναϊκής Εύβοιας (Popham 1966, Σάμψων 1980) ο κεντρικός χώρος του νησιού παρουσιάζεται ακατοίκητος. Αντίθετα έντονη φαίνεται ότι είναι η χρήση του δυτικού, νότιου και λιγότερο του ανατολικού τμήματος του νησιού. Ως κοντινότερη στη Σκοτεινή ΥΕ θέση αναφέρεται ο Αγ. Γεώργιος Αυλωναρίου στα ανατολικά, όπου εντοπίστηκαν θαλαμοειδείς τάφοι. Σε κοντινή απόσταση βρίσκεται και το Αλιβέρι στα νότια, όπου έχουν εντοπιστεί πολλές επιμέρους ΥΕ θέσεις (Μαγούλα, Κατακαλού, Βελούσια, Λιβάδι. Βλ. Σάμψων 1980, 237).

Μια πιο συστηματική έρευνα θα δείξει αν η απουσία των ΥΕ θέσεων είναι φαινομενική ή αν υποδηλώνει ηθελημένη αποστασιοποίηση των ντόπιων μυκη-

ναίων από την ορεινή περιοχή του νησιού. Πιθανόν επιβεβαιώνεται για μία ακόμα φορά η προτίμηση του ΥΕ πληθυσμού προς τις παράλιες θέσεις, αλλά δημιουργείται απορία σχετικά με τον τρόπο που λειτουργεί η αγροτική οικονομία κατά τους ΥΕ αιώνες, οπότε θα έπρεπε ίσως να διερευνηθεί η ύπαρξη μιας άλλης πλευράς της μυκηναϊκής ζωής λιγότερο κοσμικής από αυτήν που γνωρίζουμε από τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα και, βέβαια, λιγότερο ερευνημένης.

Βιβλιογραφία

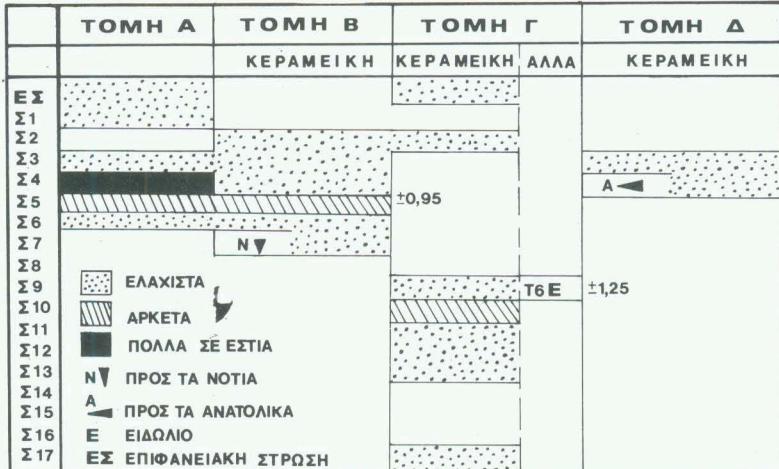
- Bronneer 1939: O. Bronneer, A Mycenaean Fountain on the Athenian Acropolis, *Hesperia* 8, 317-433.
- Blegen 1937: C.W. Blegen, *Prosymna. The Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*, Cambridge.
- French 1965: E. French, Late Helladic III A2 Pottery from Mycenae, *BSA* 60, 159-202.
- French 1967: E. French, Pottery from Late Helladic III B 1 Destruction Contexts at Mycenae, *BSA* 62, 149-154.
- French 1973: E. French, Late Helladic III B2 Pottery from Mycenae, *BSA* 68, 71-93.
- Goldman 1931: H. Goldman, *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge, Mass.
- Ιακωβίδης 1970: Σ. Ιακωβίδης, *Περατή. Το νεκροταφείον και τα ευρήματα*, Αθήνα.
- Ιακωβίδης 1989: Σ. Ιακωβίδης, *Γλας I*, Αθήνα.
- Mountjoy 1976: A.P. Mountjoy, Late Helladic III B1 Pottery dating the construction of the South House at Mycenae, *BSA* 71, 77-112.
- Mountjoy 1983: A.P. Mountjoy, *Orchomenos V. Mycenaean Pottery from Orchomenos, Eutresis and other Boeotian sites*, München.
- Furumark 1972: A. Furumark, *Mycenaean Pottery. Analysis and Classification*, Stockholm.
- Popham 1966: M.R. Popham, *Euboea in the Late Bronze Age* στο L.H. Sackett, V. Hankey, R.J. Howell, T.W. Jacobsen, M.R. Popham, *Prehistoric Euboea: Contributions toward a Survey*, *BSA* 61, 33-112.
- Σάμψων 1980: A. Σάμψων, *Προϊστορικές θέσεις και οικισμοί στην Εύβοια*, *AEM* 23, 91-249.
- Symeonoglou 1973: S. Symeonoglou, *Kadmeia I. Mycenaean finds from Thebes*, Göteborg (SIMA 35).

LH III A-B FINDS FROM THE SKOTEINI CAVE (Pls. 266-272)

Only a tiny percentage of the pottery found in the cave belongs to the mycenaean period. Sherds were mostly concentrated in the trench A, layers 4-5, among the remainings of a thick ash hearth, while a Ψ-shaped figurine came to light in the trench Γ, layer 9. Pottery consists mainly of good quality specimens, buff-slipped and decorated with floral and linear motives, such as antithetic spirals, multiple stems, lozenges, chevrons, concentric semicircles, panelled patterns. Stemmed

cups, skyphoi of FS 284 type, deep closed vases and a bridge-spouted crater are the most easily recognizable shapes. They are dated in LH III B, some of them being slightly earlier. The use of the cave cannot be explained with certainty. It is likely that it has served as a sanctuary, however the terracotta figurine is not enough evidence. It is noteworthy that not any LH remains have ever been traced in the surrounding area, while most of Euboea's central part seems to be unoccupied in that period (Popham 1966, Σάμψων 1980).

S. Katsarou

Πίν. 67. Συγχρόνητα YE κεραμεικής κατά στρώσεις και τομές.

ΠΟΙΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ		Σ Χ Η Μ Α Τ Α			
	ΕΞΩΤ.	ΕΣΩΤ.	ΧΕΙΛΗ	ΑΝΟΙΧΤΑ	ΚΛΕΙΣΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΒΑΦΑ	7	11	ΧΕΙΛΗ ΜΕ ΛΑΒΗ	15	3	18
ΜΟΝΟ-ΧΡΩΜΑ λευκά	23	75		9	2	11
ΓΡΑΠΤΑ με ζώνες	26	8	ΒΑΣΕΙΣ	13	34	45
ΓΡΑΠΤΑ με μοτίβα	38	—		4	6	10
ΣΥΝΟΛΟ	94		ΒΑΣ. ΚΥΛΙΚΩΝ	1	2	3
			ΛΑΒΕΣ	1	6	7
						94

Πίν. 68. Ποιότητα και σχήματα των YE αγγείων.